

PIRMIEJI BANDYMAI KAUPTI SENOSIOS LIETUVIŲ IŠEIVIJOS DOKUMENTINĮ PAVELDĄ JAV

REMIGIJUS MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Nepriklausomybės metais Lietuvoje nemažai dėmesio skiriama išėivijos istorijos tyrimams. Tačiau XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių išėivijos JAV istorija iki šiol sulaukia mažai dėmesio. Viena iš priežasčių – archyvinės medžiagos stoka. Straipsnyje mėginama analizuoti, kodėl mūsų laikus pasiekę palyginti mažai senosios lietuvių išėivijos (pirmosios emigracijos bangos) paveldo rinkinių, kaip buvo mėginama kaupiti ir išsaugoti paveldą išėivijoje JAV, koks buvo tokių rinkinių turinys remiantis dviejų išėivių – Juozo O. Širvydo ir Aleksandro Račkaus – surinktais rinkiniais.

Reikšminiai žodžiai: JAV, senoji išėivija, dokumentinis paveldas, Juozas O. Širvydas, Aleksandras Račkus.

Emigracija – neatsiejama lietuvių tautos istorijos dalis. Didesnį mastą ji įgavo XIX a., kai žlugo Abiejų Tautų Respublika, bet tik antroje XIX amžiaus pusėje prasidėjo pirmoji masinė lietuvių emigracijos banga, daugiausia nusiaikiusi į JAV. Ši emigracijos banga dar vadinama ir senosios išėivijos, jos chronologine riba laikomi 1948 m., kai į JAV pradėjo masiškai emigruoti buvę DP lietuviai iš Vakarų Europos.

XIX a. JAV stengiantis pritraukti kuo daugiau imigrantų, lietuviai sudarė dalį didelės imigrantų bangos iš Rytų Europos. Ji į JAV plūdo nuo antrosios XIX a. pusės iki Pirmojo pasaulinio karo, o po jo labai

sumenko, 1921 m. JAV vyriausybei įvedus griežtus imigracijos apribojimus. Per kelis dešimtmečius, įvairiais duomenimis, į JAV atvyko apie 200–300 tūkst. lietuvių, o pridėjus JAV gimusius lietuvius, jau nuo trečio XX a. dešimtmečio JAV lietuvių veikėjai teigė, kad čia gyvena apie milijonas lietuvių.

Daugelis lietuvių į JAV pateko per Niujorką, kurio apylinkėse pirmiausia jie ir kūrėsi. Veikiai išėiviai, ieškodami darbo, ėmė keltis į Pensilvaniją, kur viena po kitos kūrėsi jų kolonijos (Danville, Shamokin, Plymouth, Mahanoy-City, Willke-Barre, Shenandoah ir kt.) bei į įvairius pramonės centrus (Bostoną, Filadelfiją, Pitsburgą, Detroitą, Klyvlendą ir

Čikaga). Šiose kolonijose steigtos lietuviškos parapijos ir įvairios draugijos, tapusios pirmaisiais centrais, apie kuriuos pradėjo telktis tautinė veikla.

Kitu organizacinės veiklos etapu tapo bandymai kurti bendrą, visus JAV lietuvius apimančią instituciją. Pirmiausia buvo įsteigtas neilgai gyvavęs Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje (1886 m.), vėliau – Susivienijimas lietuvininkų Amerikoje (SLA; 1889 m.). 1901 metais nuo jo atsiskyrę nariai įsteigė Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje, o 1930 m. – komunistinį Lietuvių darbininkų susivienijimą. Sykiu išsivija ideologiniu pagrindu skaidėsi į dešiniuosius (katalikus), kairiuosius (laisvamanius) ir centristus (tautininkus). Dešinieji 1906 m. įkūrė Amerikos lietuvių Romos katalikų federaciją, kairieji – 1900 m. Lietuvių laisvamanių susivienijimą, o 1905 m. – Amerikos lietuvių socialistų partiją. Nuo socialistų atsiskyrę tautininkai 1914 m. įsteigė Tautinę lietuvių pirmėivių partiją (1915 m. pervadintą Lietuvių tautine sandara), kūrė ir kitas organizacijas [4].

Neatsiejama išsivijoje vykusių politinių, visuomeninių ir kultūrinių procesų dalis ir išraiška buvo spauda. Atsiradusi XIX a. pabaigoje, per kelis dešimtmečius ji išplito daugelyje kolonijų, ilgiau ar trumpiau leista keli šimtai periodinių leidinių, pasirodė keli tūkstančiai neperiodinių leidinių. Jie plito išsivių bendruomenėje, buvo kaupiami įvairių organizacijų steigtose bibliotekose ar asmeniniuose išsivių rinkiniuose. Organizacijų gyvavimas buvo neatsiejamas nuo įvairių su jų veikla susijusių dokumentų rinkimo,

jų archyvai gana greitai nuo organizacinės veiklos pradžios tapo nemenku rūpesčiu, nors pirmieji svarstymai apie jų ir apskritai kultūrinio paveldo išsaugojimą pasigirdo tik pačioje XIX a. pabaigoje. Labai stebėtis neverta, užtenka atsiminti, kad ir to meto išsivių bendruomenės sanklodą – įvairiais teiginiais, gal tik apie 2 proc. išsivių turėjo aukštesnį išsilavinimą, o iš pastarųjų gal tik menka dalis ką nors nutuokė apie dokumentinio paveldo kaupimą. Nenuostabu, kad periodinėje spaudoje skelbti kai kurių išsivių siūlymai spręsti šią problemą pasimetė tarp, regis, aktualesnių temų, o ar buvo kokių reikšmingesnių publikacijų, skirtų paveldo išsaugojimo problematikai, dar reikia aiškintis *de visu* peržiūrint senųjų išsivių periodiką.

Šio straipsnio tikslas – pamėginti pagngrinėti pirmuosius bandymus (iki XX a. vidurio) kaupiti ir išsaugoti senosios lietuvių išsivijos dokumentinį paveldą remiantis negausiais pavyzdžiais, iš jų išskiriant du – Aleksandro Račkaus (1893–1965) ir Juozo O. Širvydo (1875–1935). Pagrindiniai tyrimo šaltiniai buvo patys senosios išsivijos paveldo rinkiniai, negausios publikacijos senosios išsivijos periodikoje, knyga apie J. O. Širvydo gyvenimą (Cleveland, 1941) [5] ir asmeninė darbo su senosios išsivijos dokumentiniu palikimu patirtis, sukaupta rengiant monografiją *Informacinių kovų kryžkelėse* (2004) bei šaltinių publikacijas *Lietuva Pasaulinėje Paryžiaus 1900 m. parodoje* (2007) ir *Didi maža tauta: Lietuvos įvaizdžio kampanija JAV 1919 m.* (2008). Tyrimą sunkino tai, kad kol kas nėra atides-

nių senosios išeivijos paveldo tyrimų, o ši straipsnį galima vadinti pirmuoju mėginimu užčiuopti jos veikėjų pastangas išsaugoti dokumentinį paveldą.

Ko gero, pirmą kartą ryškiau su paveldo išsaugojimo klausimu senoji išeivija susidūrė rengdamasi 1900 m. pasaulinei parodai Paryžiuje, nors ir iki to galima rasti vieną kitą užuominą apie būtinybę turėti vienokią ar kitokią dokumentinio paveldo kaupimo instituciją. Pavyzdžiui, 1898 m. birželį Shenandoach, Pa. vykusiame mėnesiniame Lietuvos mylėtojų draugystės (LMD) posėdyje kalbėjęs Tamas Astramskas pabrėždamas leidybos svarbą teigė, kad išleistos knygos, *darbai tokių tautos darbininkų guli sukrauti krautuvėse popierių (archyvuose), iš kur vėlesnieji mylėtojai tėvynės semia mokslą, iš sutrandijusių krūvų popierių surankioja įvairias žinias, kurias, surašę į knygas, paleidžia savo broliams dėl naudos ir pamokslo. Tokiu būdu yra pateikiama tautos istorija.* Anot T. Astramsko, LMD ir buvo įkurta siekiant parūpinti *moksliškujų knygų dėl lietuvių* [3], jų išsaugojimą atidedant vėlesniam laikui.

Paveldo kaupimo idėjos sklido ir tarp JAV, ir tarp Vakarų Europos lietuvių. Kaip minėta, tam daugiausia įtakos turėjo 1900 m. pasaulinė paroda Paryžiuje. Sužinoję apie jos rengimą, 1894 m. lietuviai klierikai (vėliau žymūs išeivijos veikėjai Jonas Žilinskas-Žilius, Antanas Milukas, Antanas Kaupas) įsteigė Lauryno Ivinskio draugystę, turėjusią *suvienytomis sylomis tyrinėti mūsų Tėvynę dabartiniame jos stovyje, rinkti senovės liekanas ir suvesti Lietuvą į pažintį su kitomis tautomis* ir sukauptos medžiagos pagrindu

parengti ekspoziciją pasaulinėje parodoje. Deja, nesulaukus ženklesnės paramos, draugijos veikla veikiai apmirė [7] ir iniciatyva perėjo Vakarų Europos lietuviams.

1898 m. spaudoje pasirodė Paryžiuje veikusios draugijos „Želmuo“ raginimas kaupti savo *dailos veikalus, kurie, surinkti muziejuose ir bibliotekose, rodo svietui apie tveriančią spėką tautos ir rodo, kad ji gyva ir žengia pirmyn*, nurodant, kad tokie rinkiniai – *šaltiniai, iš kurių semia medžiagą mokslinčiai, raštininkai, artistai ir visi tie, kurie nori susipažinti su istorija jų tautos* [6]. Tačiau labiau atsako sulaukė tais pačiais metais nuskambėję Ciuricho „Draugystės lietuviškos jaunuomenės“ atsišaukimai, raginę rengtis 1900 m. Paryžiaus parodai ir kaupti ekspozicijai reikiamus eksponatus. Po įvairių peripetijų, savanoriams talkinant Lietuvoje ir JAV įsteigtam Lietuvių literatūros parodos Paryžiuje komitetui, buvo surinkta nemažai eksponatų – įvairių laikotarpių spaudos leidinių, liaudies meno pavyzdžių ir kt. Pasibaigus parodai iškilo jų tolesnio likimo klausimas, tad kurį laiką diskutuota apie tautinio muziejaus-bibliotekos steigimą, matant šiai institucijai vietą tuo metu planuotuose statyti Lietuvių tautiniuose namuose, *juk tenai turėtų prieglaudą ir Mokslo Draugija, ir Dailininkai, ir Muziejus, ir Knygynas, ir teatrai etc.* [1, 576].

Deja, nepaisant „Želmens“ draugijos narių demonstruoto entuziazmo (*Kuo labiau siai prispaustos tautos išgali sutverti panašias institucijas. Kodėl gi mes lietuviai negalėtume uždėti tautiško knygyno?*) ir įsitikinimo, kad tai *šiandien yra dar lengvu daiktu* [6],

visgi išaiškėjo, kad toks sumanymas sunkiai įgyvendinamas ir Lietuvoje, neturint net kultūrinės autonomijos. Tokia institucija galėjo būti tik visuomeninio pobūdžio, priklausoma nuo svetimo režimo ir ji bet kurią akimirką jo galėjo būti uždaryta, o sukauptas paveldas – sunaikintas.

Ne ką geresnė situacija buvo ir išeivijoje. JAV skambėjo raginimai rinkti duomenis apie išeivius, o sykiu ir su jų veikla susijusius dokumentus, pavyzdžiui, 1909 m. ir vėliau skatinta kaupti statistinę JAV lietuvių medžiagą. Net buvo parengtas jos rinkimo planas [5, 360] ir pradėta ją įgyvendinti, tačiau neturint institucijos, kurioje tokia medžiaga būtų buvusi kaupiama, ji išsibarstė po įvairius rinkinius. Tiesa, reikia pripažinti, jog būta ne vieno raginimo steigti instituciją, atsakingą už paveldo kaupimą. Pavyzdžiui, 1905 m. SLA seimas pritarė Prieglaudos namų kūrimui, kur, be kitų institucijų, turėjo būti ir muziejus bei tautinis archyvas [5, 156]. 1911 m. spaudoje kelta mintis, kad reikia kurti Amerikos lietuvių muziejų ir archyvą [5, 368], 1912 m. – prie SLA Centralinį lietuvių knygyną, kuris kauptų JAV lietuvių išleistą spaudą ir *taupyti, ypatingai laikraščius, kur mūsų liaudis savo sielos darbą sukrauja* [5, 375].

Deja, šie siūlymai (nors ir sulaukė pritarimo) liko popieriuje, tad vienintelės senosios išeivijos institucijos, kurios prieglausdavo įvairius dokumentinio paveldo rinkinius, buvo religinės, konkrečiai – vienuolynai. Juos galima vadinti išskirtiniais ir tvėrmės (gyvavimo) aspektu, o tai buvo labai svarbu galvojant apie paveldo išsaugojimą. Pavyz-

džiui, per Pirmąjį pasaulinį karą ir pirmais pokario metais veikusios Amerikos lietuvių tarybos (ALT) archyvas išliko dėl to, kad jį priglaudė marijonų vienuolynas savo centre JAV – Marianopolio Šv. Marijos kolegijoje Thompsone (Konektikuto valstija).

Kita XX a. pradžios senosios išeivijos paveldą saugojusi religinė institucija – Šv. Kazimiero seserų vienuolynas Čikagoje, pastatytas 1907 m. kun. Antano Staniukyno rūpesčiu. Vienuolynas priglaudė dalį kunigo sukaupto paveldo (jis buvo surinkęs nemažą biblioteką, knygas užsisakydavo iš Juozapo Zavadskio knygyno Vilniuje; turėjo išsaugojęs savo susirašinėjamą su žymiais visuomenės, politikos ir kultūros veikėjais – Jonu Basanavičiumi, Jonu Jablonskiu, Šatrijos Ragana ir kitais). 1935 m. vienuolyno vyresniajai Marijai Kaupaitei atvežus iš Lietuvos tautinių audinių, medžio drožinių ir surengus jų parodą, ekspozicija tapo vienuolyne steigiamo Lietuvos kultūros muziejaus pagrindu. Į jį pateko ir dalis 1938 m. pasaulinės Niujorko parodos Lietuvos paviljono eksponatų. Vienuolyne kurį laiką saugota ir lietuvių DP sukaupta archyvinė medžiaga, kol buvo pastatytos Pasaulio lietuvių archyvo patalpos.

Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolynas Putname XX a. penktajame dešimtmetyje tapo prieglauda kun. Pranciškaus M. Juro sukauptai paveldo kolekcijai, kurios pagrindu įkurtas ir vėliau išplėtotas Amerikos lietuvių kultūros archyvas išliko iki šių dienų.

Tačiau reikia pripažinti, kad ir religinės institucijos bei jose sukauptas kultūros paveldas nėra visiškai saugus, pavyzdžiui, žūtis

pavojus buvo iškilęs Marianapolio Šv. Marijos kolegijai ir joje laikytiems archyvams, tačiau, kaip parodė laikas, tokiose institucijose sukauptų archyvų likimas buvo palankesnis nei privačių asmenų kauptų archyvų.

Kalbant apie asmeninius rinkinius reikia pasakyti, kad juos buvo sukaukęs ne vienas XX a. pradžioje JAV gyvenęs išeivių veikėjas, rinkdamas įvairius, su savo veikla susijusius dokumentus. Daugiausia tai pasakytina apie visuomeninės veiklos dokumentus, kai kada turime reikalą su savininkų pomėgiais ar net beveik profesiniu domėjimusi paveldo kaupimu. Šių rinkinių išsaugojimas savininkams keldavo nemažai rūpesčių, ypač jiems kraustantis iš vienos vietos į kitą (labiausiai tai pasakytina apie parapijas keitusius kunigus).

Dar didesne problema archyvas ar surinkta biblioteka tapdavo savininkui susirengus grįžti į Lietuvą po nepriklausomybės atgavimo 1918 m. Žinoma, kad ne vienas aktyvus išeivijos visuomenės veikėjas (pavyzdžiui, Jonas Šliūpas) grįždamas atsivežė nemažai su savo ilgamete veikla susijusių dokumentų arba dalį savo rinkinio paliko Lietuvos ambasadai Vašingtone (pavyzdžiui, ten savo biblioteką paliko kun. J. Žilinskas). Tiesa, dėl sovietinės okupacijos toli gražu ne visų šių asmenų rinkiniai pasiekė mūsų dienas, pavyzdžiui, kai kurie asmenys tapo sovietinių represijų aukomis, o jų rinkiniai buvo sunaikinti (pavyzdžiui, Fabijono Kemšio).

Praradimų mastą galima mėginti įsivaizduoti pasiremiant dviejų išeivių – į nepriklausomą Lietuvą grįžusių A. Račkaus

ir J. O. Širvydo – rinkiniais, tačiau norint suprasti jų sukaupto paveldo kilmę, pirmiausia reikia paanalizuoti jų biografijas bei veiklą.

J. O. Širvydas gimė 1875 m. Dauliuose, Jūžintų valsčiuje, jaunystėje buvo knygnešys, 1894–1895 m. leido ranka rašytą laikraštėlį „Triūsas muzikėlio“, kurio didelę turinio dalį sudarė tautosaka. 1896 m. J. O. Širvydas buvo suimtas ir trejiems metams ištremtas į Latviją. Grįžęs 1901 m. subūrė slaptą „Žvaigždės“ draugiją, kurios nariai rinko tautosaką, rengė slaptus vaidinimus. Draugijos reikalais J. Širvydas buvo nuvykęs į Peterburgą, kur susipažino su Kazimieru Būga ir Augustinu Voldemaru.

Pajutęs žandarų sekimą, J. O. Širvydas 1902 m. turėjo emigruoti į JAV. Rekomenduotas J. Šliūpo, 1903 m. jis buvo pakviestas redaguoti laikraštį „Vienybė lietuvininkų“. Vėliau įstojo į Lietuvių socialistų partiją, steigė jos kuopas. 1905 m. partijai pasivadinus sąjunga ir pradėjus leisti savaitraštį „Kova“, J. O. Širvydas tapo jo redaktoriumi, prieš tai pasitraukęs iš „Vienybės lietuvininkų“, tačiau 1907 m. grįžo redaguoti pastarąjį laikraštį.

Siekdamas išsilavinimo, J. O. Širvydas kurį laiką lankė filosofijos ir visuotinės literatūros paskaitas Mokslo ir meno akademijoje Bruklino. 1912 m. ėmė dirbti vertėju Niujorko Ellis salos imigracijos institucijoje, o nuo 1913 m. pradžios – vedybų leidimus išduodančiame biure Bruklino. Kartu toliau tęsė darbą „Vienybėje lietuvininkų“, kur redagavo Tėvynės mylėtojų draugijos ir „Sandaros“ skyrius. 1916 m. jis pasitraukė iš redakcijos. Apytikriai tuo metu pakito politinės J. O. Širvydo pažiūros – palikęs

socialistus jis tapo tautinės (arba vidurinės) srovės vienu iš lyderiu. 1914 m. paskirtas į Lietuvos autonomijos (vėliau – Nepriklausomybės) fondo sekretoriaus postą (per trejus metus fondas Lietuvai skyrė apie 85 000 dol.). 1917 m. J. O. Širvydas buvo išrinktas į išeivių srovių sukurtą Tautinę tarybą.

XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje „Vienybė lietuvininkų“ ištikus krizei, J. Širvydas su keliais partneriais įsteigė „Vienybės spaudos“ bendrovę, kurią sudarė 900 akcininkų ir kuri turėjo 35 tūkst. dolerių kapitalą. 1920–1928 m. vėl redagavo laikraštį, kol susilpnėjęs sveikatai grįžo į Lietuvą ir čia mirė 1935 metais. Lietuvoje jam buvo skirta pensija, už nuopelnus buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio ketvirtojo laipsnio ordinu.

A. Račkus gimė 1893 m. Čekiškėje, Kauno apskrityje, iki 1907 m. mokėsi Kauno gimnazijoje. 1910 m. emigravo į JAV, pirmaisiais metais dirbo audimo fabrike. 1912 m. įstojo į jaunimo organizaciją „Lietuvos Vyčiai“ ir buvo vienas iš organizacijos organo – žurnalo „Vytis“ steigėjų, 1915–1916 m. jį redagavo. 1916–1917 m. leido ir redagavo humoristinį žurnalą „Laisvamanių žiedai“, bendradarbiavo daugelyje JAV lietuvių išeivių ir Lietuvoje leistų periodinių leidinių.

1912–1913 m. A. Račkus mokėsi Šv. Lauryno kolegijoje Monrealyje, 1914 m. – Holy Cross kolegijoje Worchesteryje, o 1915 m. – Lojolos universiteto Sociologijos fakultete. 1919–1920 m. A. Račkus studijavo Loyolos universiteto Medicinos fakultete, 1921–1922 m. – Čikagos medicinos moky-

kloje, kurią baigęs vertėsi gydytojo praktika, kartu redagavo „Draugo“ sveikatos skyrių. Ketvirtąjį dešimtmetį grįžo į Lietuvą, dirbo gydytoju, 1936–1938 m. buvo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus istorijos skyriaus vedėjas ir tvarkė šiam muziejui perduotą savo sukauptą paveldo rinkinį. 1940 m. A. Račkus grįžo į JAV, mirė Čikagoje 1965 metais.

Abu išeiviai anksti ėmė kaupti savo rinkinius. Dar Lietuvoje J. O. Širvydas iš giminaičių surinko dalį savo senelio Dominyko Širvydo paliktų knygų, rinko tautosaką ir siuntė ją į JAV Lauryno Ivinskio draugijai, taip pat ją siuntė ir J. Basanavičiui į Bulgariją, išnaudojo pasitaikiusias progas įsigyti naujų knygų. Dalies šios surinktos medžiagos jis neteko per žandarų kratą 1896 m., korespondenciją su lietuvių veikėjais sudegino ją slepiantys asmenys, išsigandę galimų represijų. Kai gyveno tremtyje Subatėje, sudegus žydo namui, kuriame J. O. Širvydas buvo apsistojęs, jis neteko viso turėto turto ir grįžęs į Lietuvą vėl iš naujo kaupė rinkinį. Deja, kai išvyko į JAV, J. O. Širvydo dėdė Jonas sudegino jam paliktas paslėpti knygas ir rankraščius. JAV J. O. Širvydas iš naujo rinko knygas – joms įsigyti išleidęs apie 5 000 dolerių. Prieš mirtį rinkinį padovanojo Vytauto Didžiojo universitetui [5, 84].

J. O. Širvydo parsivežta į Lietuvą archyvinė medžiaga šiuo metu yra išbarstyta. Dalis jos saugoma Vilniaus universiteto, dalis – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekose (dar dalis, likusi pas J. O. Širvydo sūnų Vytautą, kuris, beje, ir pats buvo aktyvus dokumentinio paveldo

rinkėjas, šiuo metu yra Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname ir Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje). Tai daugiausia medžiaga, susijusi su plačia, tris dešimtmečius trukusia J. O. Širvydo visuomenine veikla įvairiose JAV lietuvių organizacijose – socialistų, tautininkų, laikraščių redakcijose, Tautos taryboje.

A. Račkaus archyvo situacija ir turinys kitoks ir tai pirmiausia sietina su savininko pažiūra į paveldo kaupimą, kurią galima įvardyti kaip profesinę. Privalu atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad mokydamasis Šv. Lauryno kolegijoje Monrealyje A. Račkus susidomėjo kolekcionavimu ir muziejiniu darbu – eksponatų tvarkymu bei restauravimu, dirbo kolegijos muziejuje konservatoriaus asistentu. Remdamasis sukauptais eksponatais jis parengė ir paskelbė ne vieną publikaciją angliškoje ir lietuviškoje spaudoje (pavyzdžiui, žurnale „The Numismatist“ – „Amber as a Medium of Exchange“, „Origin of kopeck“, „Origin of Ruble in Lithuania“ ir kt.), po Antrojo pasaulinio karo nuo 1948 m. Čikagoje redagavo leidinius „Lithuanistic Museum Notes“ ir „American Lithuanian Philatelic Specialist“. Be to, A. Račkus priklausė ne vienai paveldo kaupėjų ir tyrėjų draugijai, pavyzdžiui, Amerikos numizmatų asociacijai (*American Numismatic association*), Niujorko Amerikos numizmatų draugijai (*American Numismatic society*), Čikagos monetų klubui (*Chicago Coin club*; 1928 m. buvo jo pirmininkas), Krokuvos Numizmatų ir archeologų draugijai (*Towarzystwo Numizmatyczne-Archeologiczne*), Lietuvos istorijos draugijai (JAV) ir kitoms.

Pats A. Račkus 1917 m. Čikagoje įsteigė Lietuvių numizmatikos ir istorijos draugiją, kuri kaupė medžiagą apie knygnešius, spaudos draudimo laikotarpį. Iš tikrųjų vien A. Račkaus pastangomis prie draugijos buvo įsteigtas Lietuvių numizmatikos ir istorijos muziejus. 1926 m. A. Račkus nemažą savo kolekcijos dalį (apie 81 tūkst. eksponatų) padovanojo Vytauto Didžiojo kultūros muziejui (dabar – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus), kur ji sudarė muziejaus istorijos skyriaus pagrindą. Vėliau dalis eksponatų pateko į Vytauto Didžiojo universitetą ir kitas institucijas. Kalbant apie archyvinį palikimą, dėmesio nusipelno kolekcija, kuri buvo perduota dabartinei Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai 1940 m. ir dabar turi 647 saugojimo vienetus (1889–1940 m.; autografus, mašinosraščius, nuorašus, nuotraukas, spaudos iškarpas ir kitus dokumentus lietuvių, anglų, lenkų, vokiečių, prancūzų ir kitomis kalbomis; fondo numeris 63).

Ko gero, šios kolekcijos struktūra yra tipiškas pavyzdys rinkinių, kuriuos kaupė asmenys išėivijoje. Rinkinį sudaro šešios dalys. Pirmoji apima 1912–1940 metų A. Račkaus asmeninius ir buitines dokumentus (tai jo autobiografija, mokymosi įvairiose institucijoje pažymėjimai, sąskaitos ir sutartys). Antroje dalyje sukaupti dokumentai, susiję su A. Račkaus 1914–1940 metų darbine ir visuomenine veikla. Čia tarp įvairių dokumentų rasime JAV lietuvių kolonijų parapijų, mokyklų, verslo ir pramonės įmonių statistikos lentelių, JAV lietuvių draugijų, klubų veiklos bei kitų išėivijos gyvenimą

atspindinčių dokumentų, A. Račkaus užrašytus knygnešių prisiminimus, jo sudarytus 1918–1936 m. straipsnių apie JAV lietuvių visuomeninį gyvenimą iškarpų rinkinius. Trečią rinkinio dalį sudaro A. Račkaus 1912–1940 metų korespondencija su JAV ir kitų šalių numizmatais bei lietuvių veikėjais (tarp pastarųjų buvo Mykolas Biržiška, J. Basanavičius, Fabijonas Kemėšis, Petras Mikolainis, Kazys Pakštas, J. O. Širvydas, A. Milukas ir kt.). Ketvirtoje dalyje sukaupti 1905–1940 m. A. Račkaus šeimos rankraščiai, čia yra ir A. Račkaus žmonos Katrės Račkienės-Ambrozaitės straipsnių apie Lietuvą JAV lietuvių spaudoje iškarpų ir asmeninės korespondencijos, tėvo Mykolo Račkaus korespondencijos. Penktoji dalis – tai įvairių asmenų ir organizacijų rankraščiai (1889–1940 m.). Joje galima rasti Lietuvių politikos ir šalpos klubo, Lietuvių tautiškos draugijos Čikagoje dokumentų, J. Šliūpo laišku Ignui Sakalui, XIX a. Lietuvos ir Lenkijos valstybės didikų parašų – autografų ir piešinėlių albumą. Šeštoje – ikonografijos (1890–1940 m.) – dalyje, be šeimos nuotraukų, yra ir kitokių, iš jų pažymėtinos JAV lietuvių bei jų renginių nuotraukos.

Grįžtant prie senosios išėivijos paveldo kaupimo problematikos reikia pažymėti, kad patys išėiviai jautė paveldą kaupiančios institucijos stoką. Anot V. Širvydo, neturint *centralinio knygyno ar archyvo, kur tyrėjas galėtų rūpintis klausimus studijuoti ir išaiškinti. Tenka faktų šaltinius po visą plačią Ameriką medžioti. Dažnai nežinoma net kur kreiptis; dažnai tie šaltiniai neprieinami, net visai žuvę* [5, 4]. Tiesa, V. Širvydas taip apgailestavo

rinkdamas medžiagą dideliame biografiniam veikalui apie savo tėvą jau po 1940-ųjų Lietuvos okupacijos, tačiau, ko gero, tiksliausiai to meto išėivių nuostatą dėl paveldo likimo nusako įspūdis, susidaręs skaitant kai kurių išėivių nekrologus. Juose pasitaiko pastabų, kad vienas ar kitas miręs veikėjas paliko savo kaupu archyvus ar knygų rinkinius Lietuvos institucijoms, pirmiausia – Vytauto Didžiojo universitetui, nes jų nekrologuose būdavo būtent tokia sąlyga (žinoma, kad savo spaudos rinkinius VDU, be J. O. Širvydo, paliko JAV lietuviai Jonas Skinderis, Vincas Daukšys ir kt.).

Deja, Lietuvos okupacija 1940 m. pakeitė situaciją, ir sovietinės Lietuvos institucijos toli gražu buvo ne tos vietos, kurioms testamentų vykdytojai, o vėliau ir dauguma rinkinių savininkų, dar gyvi būdami, būtų sutikę patikėti sukauptą paveldą. Galima sakyti, kad žengta porą dešimtmečių atgal, kai didžioji dalis senųjų išėivių savo sukaupto paveldo išsaugojimo klausimus vėl turėjo spręsti patys, orientuodamiesi arba į religines institucijas, arba į pavienius asmenis, pavyzdžiui, į tą patį A. Račkų, kuris grįžęs į Čikagą atnaujino savo muziejaus veiklą, be to, žinoma, kad čia pokario metais veikė Lietuvių tautinis muziejus ir knygynas, priklausantis Čikagos katalikų federacijos apskrīčiai, o jo vedėju buvo Juozas Enčeris [2]. Deja, tokios pavienės iniciatyvos negalėjo išgelbėti visų vertingų rinkinių po jų savininkų mirties, ypač tų, kurie buvo toliau nuo institucijų ar asmenų, galėjusių jais pasirūpinti, o šalia buvusieji nesuprato jų reikšmės ir atsikratydavo

kaip nereikalingų šiukšlių. Liūdni pavyzdžiai būtų A. Miluko ir jo pagalbininkės Julijos Pranaitytės archyvai, sudeginti po jų mirties. Kitąsyk net žinant apie artėjančią gausaus archyvo savininko mirtį nepavykdavo archyvo gauti, nes artimieji, nesuprasdami jo svarbos, pirmiausia, jų nuomone, atsikratydavo makulatūros (tokiu pavyzdžiu būtų žymaus visuomenininko, „Naujienu“ redaktoriaus Pijaus Grigaičio archyvo žūtis).

Po 1948 m. prasidėjusi nauja lietuvių, buvusių dipukų, migracija į JAV pradėjo ir naują kultūrinio paveldo kaupimo etapą. Jau Vokietijoje susirūpinę savo archyvų išsaugojimu naujieji ateiviai ir JAV dėjo pastangų (bene reikšmingiausia jų išraiška – Pasaulio lietuvių archyvo įkūrimas), tarp jų buvo ir ne vienas kolekcininkas (pirmiausia minėti Bronius Kviklys ir Kazys Pemkus). Paveldo kaupimo problemą sprendė ir radikaliai kairioji išėivijos dalis, palaikiusi sovietinę Lietuvos okupaciją, pokario metais įsteigusi specialią komisiją kaupti archyvinę medžiagą ir ją perduoti tuometinei LTSR. Deja, galima tik spėti, kiek vertingų dokumentų jau buvo

prarasta iki šių pastangų, ir tai labai sunkina senosios išėivijos istorijos tyrimus.

Apibendrinant galima teigti buvus dvi senosios išėivijos paveldo kaupimo tendencijas: dokumentinių paveldą kaupė institucijos ir pavieniai asmenys. Pasibaigus institucijos egzistencijai ar asmeniui mirus, kai kada rinkiniai pereidavo religinių institucijų ar kitų asmenų globon, tačiau speciali paveldo saugojimo institucija nebuvo sukurta, suvokiant, kad ji sėkmingai gali veikti tik gimtajame nepriklausomame krašte. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) egzistavimas sutapo su ne vieno žymaus senosios išėivijos veikėjo branda, kai jie susimąstydavo apie savo rinkinių likimą po mirties. Neretai perduodavo rinkinius Lietuvos institucijoms arba ketindavo perduoti po savo mirties, įtraukdami į testamentą atitinkamą sąlygą. Deja, sovietinė Lietuvos okupacija privertė išėiviją grįžti prie ankstesnės schemos, iki po 1948 m. atvykę buvę DP įsitraukė į šios problemos sprendimą, tačiau nesant galimybės perduoti rinkinių į Lietuvą, vis dėlto nemažai jų buvo prarasta negrįžtamai.

NUORODOS

1. BAGDONAS, Jonas. Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais. *Mūsų senovė*, 1939, t. 2, nr. 4 (9), p. 576.

2. Juozo Daužvardžio laiškas P. Žadeikiui, 1948, liepos 8. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 656, ap. 2, b. 316, lap. 703.

3. Iš lietuviškų dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, birželio 24, p. 301.

4. JAKŠTAS, Juozas. Lietuviai užsienyje. Iš *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1968, t. 15, p. 414–420.

5. Juozas O. Širvydas: biografijos bruožai. Cleveland, 1941. 493 p.

6. Tautiečiai. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, gegužės 19, p. 240.

7. ŽILINSKAS, Jonas. Kelionė į Europą. *Tėvynė*, 1900, gruodžio 15, p. 11.

THE FIRST ATTEMPTS TO COLLECT THE DOCUMENTARY HERITAGE OF LITHUANIAN EXILE IN THE USA

REMIGIJUS MISIŪNAS

Abstract

Since regaining independence in 1990, the history of Lithuanian emigration has become a significant object of scientific research but the old Lithuanian emigration to the USA from the end of the 19th century up to 1948 remains analyzed very little. One of the main reasons is the lack of archival materials. The aim of this study was to analyze the first attempts to collect and preserve the heritage of the old emigration.

The limited amount of periodicals, archives and author's personal research show that the attempts to establish a heritage preservation institution failed due to the foreseen challenges of sustaining such organisation abroad. Some heritage has survived because it was gathered in personal archives and later transferred to religious

institutions. A significant amount of activists saw it as an unreliable way of preservation; therefore, many of them entrusted their collections to other Lithuanian institutions during the 1918–1940 independence. Most of them were transferred to the Vytautas Magnus University in Kaunas.

The Soviet occupation of Lithuania in 1940 brought new challenges to preserving the heritage. With the wave of new immigrants who arrived to the USA after 1948, the World Lithuanians' Archive in Chicago was established, and the heritage of the old emigration was collected by collectors such as B. Kvirkllys and K. Pemkus. Nevertheless, a significant amount of collections was lost after their owners' death.

Įteikta 2012 m. rugsėjo mėn.